

A könyv 31 fekete-fehér illusztrációt tartalmaz. A jelentősebb korabeli metszetek nemcsak szemgyönyörködtető jelleggel szerepelnek a kötetben, hanem a szerző részletes kommentárjaival a francia olvasó számára is könnyen érthetővé válik gyakran rejtett szimbolikus értelmű mondani-valójuk. Szintén fontos, hogy két térkép is helyet kapott a kötet végén: az egyik a korabeli Erdélyt, a másik Bethlen hadjáratait ábrázolja. Itt jegyezném meg, hogy a szerző következetesen a magyar nyelvű helységneveket használja, amelyeket a francia olvasó jobbára csak ezeken a történelmi térképeken tud azonosítani. A kötet végén található névmutatóban viszont már a legtöbb helynév több nyelven és jelenlegi földrajzi nevéen is megtalálható. Szintén fontos segítséget nyújt a magyar történelemben kevésbé jártas francia olvasónak a függelék utáni kronológiai összefoglaló, amelyben a magyar történelmi események mellett a legfontosabb európai jelentőségű dátumok (pl. a fehérhegyi csata) is helyet kapnak. A felhasznált szakirodalmat, illetve a témában jobban elmélyülni vágyók számára a fontosabb tájékoztató szakmunkákat alapos bibliográfiában foglalta össze a szerző. A könyv ügyesen egyesíti az élvezetes, könnyedebb és olvasmányosabb stílus a tudományos szakmunkák pedánsabb iráltyával. Egy-két elütéstől eltekintve a szöveg kifogástalan stilisztikai és nyelvi kvalitással, magas szinten ábrázolja nemzeti történelmünk egyik legfontosabb kora újkori személyiségét. Az új francia nyelvű magyar történelmi könyvsorozat Harai Dénes Bethlen Gábor életrajzával színvonalas, gazdag ismeretanyagot tartalmazó, értékes munkával indult útjának. Reméljük, a folytatás is hasonló lesz!

Tóth Ferenc

CZIRÁKI ZSUZSANNA

AUTONÓM KÖZÖSSÉG ÉS KÖZPONTI HATALOM Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban

(*Udvartörténet kötetei. ELTE, Budapest, 2011. 268 o.*)

Cziráki Zsuzsanna egy eddig kevésbé kiaknázott forrástípust – brassói számadáskönyvek – dolgozott fel, amely jól illeszkedik az *Udvartörténet kötetei* című sorozat irányvonalába. Ebben jelentek meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem kora újkori Erdély kutató műhely –munkásságának volumenét tekintve talán nyugodtan nevezhető így – szerzőinek kötetei. Szabó Pétertől *Az Erdélyi Fejedelemség önképe* (Budapest, 2011.) és *Élet- és időszemlélet a kora újkori Magyarországon: városok és udvarok világa* (Budapest, 2011.), illetve Oborni Teréz tollából az *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben: tanulmányok* (Budapest, 2011.) című munka. Emellett a jelen kötet a szerző munkásságát is jól tükrözi, hiszen korábbi tanulmányait (pl.: *Brassói és barcasági katonák Bethlen Gábor hadseregében. Belvedere Meridionale: a JGYTF történészhallgatóinak lapja*, 22. [2010] 3–4. sz. 88–99. o.) és 2012-ben Sahin-Tóth Péter Díjat nyert doktori disszertációját (*Senkinek pénzén vött rabjai nem voltunk sem nem vagyunk: Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a város fejedelmi szolgáltatásai tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején*. PhD-disszertáció, 2010. 364. o.) összegezte.

A 268 oldal terjedelmű monográfia igényes, szép külsővel, rendkívül gazdag melléklet-anyaggal jelent meg. Lábjegyzetei formailag egységesek, precízek, a névmutató szintén rendkívül pontos. Talán érdemes lett volna a *Mellékletek* fejezet elemeit részletezni a tartalomjegyzékben és oldal-számmal feltüntetni az adattáblák, irodalomjegyzék és személynévmutató helyét. Valamint a 132. oldalon szereplő táblázatot – mivel ez az egy szerepel a főszövegben – lehetett volna a mellékletek adatsoraihoz tenni. A formai-ortográfiai következetlenségek inkább a főszövegre jellemzőek: az évszámok és egyéb számok között hol hosszú, hol rövid kötőjelek szerepelnek, a lábjegyzetet jelölő indexált számok nagy része az általános gyakorlattól eltérően a központozás előtt található, a vonatkozó névmások használata néha következetlen, illetve különösen az összegzésben több szó egybeírva látszik.

A kötet rendkívül szerteágazó forrásgyűjtésen, hatalmas forrásbázison és szakirodalmon alapul. Így nem vádolható azzal, hogy megalapozatlan. Olvasva a kötet adatait és felvételeit felmerül, hogy mily sokféleképpen lehet felhasználni és kontextualizálni a brassói számadáskönyveket. (Cziráki Zsuzsanna publikációs listája is jelzi, hogy ezt a szerző jól tudja, s a kötet „csak” a kezdete e forrástípus kiaknázásának, például „*Felette kérem kegyelmedet, az szállásom felől provideáljon...*”: *Fejedelmi reprezentáció Brassóban Bethlen Gábor látogatásai során* című kötetének megjelenés előtt áll.) A kötet bevezetőjében rögzíti, hogy a forrásokat a következő olvasatokban értelmezi: hogyan működnek az autonóm közösségek (4. o.), „...hogyan volt képes ez a kora újkori közösség megfelelni a kor kihívásainak” (6. o.), melyek a szász diplomácia meghatározó irányvonalai (6. o.), milyen a fejedelmi szolgáltatások rendszere (6. o.), hogyan illeszkedik a vizsgált téma a várostörténetbe (7. o.). Már a forrásproblémák tárgyalásánál rögzíti, hogy számos érdekesség található a számadáskönyvek nyelvezetében is (11. o.), például jellegzetes tájszavak. Talán erre a kérdésre érdemes lett volna fél oldalnál többet szólni, illetve a későbbiekben nyelvi szempontból is ki lehet aknázni ezt a forrástípust. Szinte mindig visszaköszönnek az anyagi kultúra vonatkozásai, az életmód-történeti szempontok (vö. 130–132. o. a brassói mesteremberek tevékenységéről), ám ez valahogy sohasem „mondódik ki” a kötetben. Ugyancsak figyelmet érdemlő, hogy a Lippa és Jenő átadása körüli konfliktusban egyre több brassói darabontót rendeltek Bethlen szolgálatába. (158–159. o.) Ilyen a főúri ajándékokról és diplomáciai szerepükről szóló rendkívül adatgazdag fejezet is (134–143. o.), amely esetleg nagyobb kontextuális keretet kaphatott volna (pl. Hiller István tanulmányai). A nagy és szerteágazó forráscsoportot a szerző átlátható, mondhatni klaszrikus szerkezetben dolgozta fel: a *Bevezetést* (I. fejezet) követi egy enciklopédia-szerű általános bevezetés (II–III. fejezetek) a szászságról, Brassóról és a Barcaságról, a város gazdaságáról, társadalmáról és az erdélyi fejedelmekhez való viszonyáról. (Ezek a fejezetek akár a *Bevezetés* alá is kerülhettek volna.) Ezt követik a IV. fejezet kifejezetten a forrásokra épülő, problématerületenként haladó feldolgozásai, amelyek témái például a követfogadás, ajándékozás, postaszolgálat vagy a brassói mesteremberek fejedelmi szolgálatban való alkalmazása. Ezt zárja az összegzés (V. fejezet), s a részben adattár jellegű *Mellékletek* című rész. A rendkívül átlátható szerkezet apróbb zavarai a forrásoknak köszönhetőek: például Töröcsvár ügye többször is előkerül (pl. 29. o.), illetve a brassói követfogadásra vonatkozó adatok forrásproblémái nem a bevezetőben szerepelnek (89. o.), de nem is lehetnek ott, hiszen az ebből levont következtetéseknek valóban a *Követfogadás Brassóban* című fejezetben a helyük. A *Mellékletek*ben található adattárak (pl. brassói fizetett posták Bethlen idején, adóbefizetések városgazdai megjegyzésekkel, fejedelmi szolgálatban rendelt brassói mesteremberek neveinek listája, illetve a követek, követségek, küldöttek Brassóban való tartózkodása) még újabb tanulmányok alapját képezhetik. Sőt, maga a szerző is előrevetíti, hogy a számadáskönyvek ezernyi bejegyzése lehetővé teszi a későbbi statisztikai-quantitatív feldolgozást, esetleg a forráskiadást is (14. o.).

A láthatóan szerteágazó fejezetek közül érdemes kiemelni a viszonylag terjedelmes *Hadügyi szolgáltatások* (IV. 7. alfejezet) című részt, mivel ennek komoly hadügyi összefüggései vannak, valamint jól példázza a hadtörténet és a történettudomány többi területének (pl. társadalomtörténet) szoros összefüggését. Másrészt az alfejezet felépítése tükrözi az egész kötet szemléletét. A szerző először időbeli vissza- és kitekintést nyújt: „Az erdélyi szász hadügy tekintetében ismét olyan szolgáltatáscsoporttal van dolgunk, amelynek előzményei egészen a középkorig... az Anderanumig nyúlnak vissza... A középkor során a szászok hadi kötelezettségei mit sem csökkentek, sőt... újabb elemekkel egészültek ki. A török beütések, majd hadjáratok ugyanis arra kényszerítették a támadások arcvonalában élő szász közösségeket, hogy állandó védekezésre és harckészültségre rendezkedjenek be.” (149. o.) Ezután térben szűkíti a témát, a fejedelmi hadsereg és benne a szászok felvázolásával kezd (150–151. o.). Majd kifejezetten Brassóra koncentrálna ismerteti a városi darabontok, a város által felfogadott zsoldosok, továbbá a brassói fegyvergyártás- és szállítás jellemzőit (152–167. o.). A darabontok számos szerepben működtek: városi méltóságok testőreiként, hegyi vezetőként, a Barcaságban a rablók üldözőiként, rabkísérőként vagy éppen fizikai munkásként. A szerző több érdekes példát is párosít ezekhez a funkciókhoz, melyek közül csak kettő álljon itt: 1616 novemberében Gyresch Jakab és csapata hét nap alatt megtisztította a volkányi erdőt a fosztogatóktól, továbbá 1621 júliusában a Bethlen Gábor által szerzett foglyokat kísérték Isztambul felé.

Zsoldosokat rendkívüli esetben fogadott fel a város, őket is a Barcaságban toborozták, és juttatásaik hasonlóak voltak a darabontokéhoz. A fegyvergyártás tekintetében Brassó főként kopjákkal járult hozzá Bethlen háborús erőfeszítéseéhez, három hadjáratához 5400 darabot küldtek neki. A szerző a rendelkezésre álló számadáskönyvek alapján általános megállapítást is tesz, így cáfolja azt a szakirodalmi nézetet, hogy Bethlen azért nem alkalmazott szászokat, mert nem bízott bennük, hiszen Brassó eleve magyar katonák toborzására törekedett. (170–171. o.)

A sommás összegzés két szálon zárja a kötetet: a városi kötelezettségek és az autonómia men- tén. Előbbi tekintetében a szerző a következő eredményekre jutott gazdag forrásanyagának feldolgozása során:

1. „...a bennük [számadáskönyvekben] rejlő adatok elsősorban minőségi szempontú feldolgozása valósult meg e könyv lapjain. Megbízható mennyiségi összehasonlításokra nem nyílik mód, ennek pedig több oka is van.” (172. o.)

2. „Megfelelő források hiányában megválaszolatlanul marad az a kérdés, vajon a fejedelem mennyit térített meg a szükségére keletkezett kiadásokból... Annyi azonban sejthető, hogy a fejedelem szeretett kibúvót keresni a fizetési kötelezettség alól... Közvetett adatok azonban arról árulkodnak, hogy a szászok az országgyűléseken vették elő a fejedelem számlájára írt költségeket, s csak az alkudozások lezárultával, illetve a megfelelő igazolások bemutatásával következett el az a pillanat, hogy a kompromisszum eredményeként fennmaradó összeget készpénzben kifizették.” (172–173. o.)

3. „Egy fontos következtetés azonban mindeddig nem hangzott el kellő súllyal: a szászok számára... rögzített szolgáltatások rendszere a kora újkorra jelentős változáson ment keresztül, ezt támasztja alá a számadásokból kiolvasható szolgáltatások és az Andreamum összevetése is.” (173. o.)

4. „A középkori állapothoz képest új, a kora újkorra kiteljesedő szolgáltatásokként teljesült Brassóban és Szászföldön a követek és a követségek ellátásának, a postaszolgáltatnak és a fuvarozásnak, mesterek kibocsátásának és a fejedelem beosztottjai számára mindenkor biztosított logisztikai asszisztenciának a kötelezettsége.” (173. o.) E fenti négy megállapítás alátámasztja alá a kötet egyik tételállítását: „Ebben az esetben tehát nem szerencsés kizárólagosan középkori – ’elmaradott’ – jellemvonásokról beszélni. A szász rendi kiváltságok alapja ugyan valóban középkori gyökerekre tekintett vissza, ám a privilégiumokért cserébe nyújtandó kötelezettségek fogalma új tartalommal töltődött.” (173–174. o.)

Mindezt kiegészítve, a másik szálon a szerző a város autonómiáját vizsgálva arra jutott, hogy „Brassóban rendkívül erőlyesen keltek a közösség érdekeinek a fejedelemmel szembeni védelmére. A jogok és kötelezettségek körül folytatott játszmában szükség esetén mindkét fél felhasználta a rendelkezésre álló eszközöket, ami alatt kevésbé meglepő módon elsősorban a gazdasági erőforrásokért folytatott késhegyig menő küzdelem értendő: vita esetén a szászok a pénzforrás viszsztatartásával, a fejedelem pedig a brassói jövedelmek legjelentősebbikének, a töröcsvári árendának megbolygatásával érte el a leggyorsabb eredményt.” (174. o.) Amint a szerző írja, ez a „háborús állapot” a fejedelem és városa között Bethlen uralkodásának első éveiben volt jellemzőbb, köszönhetően az ingatag külpolitikai helyzetnek. Ez az 1620-as évekre konszolidálódott, a konfrontációt a kompromisszumokra épülő kooperáció váltotta fel. A fejedelmi abszolutizmusra nézve Cziráki Zsuzsanna arra következtet, hogy Bethlen jó érzékkel kerülte meg a középkori rendi kiváltságokat, és bár nem törte meg a közügyek terén a szászok akarátát, de erőforrásait mégis ki tudta használni a centralizáció céljaira. (175. o.) A kötet végkövetkeztése aktualizálja a XVII. századi brassói közösség autonómiájának jelentőségét a „Historia est magistra vitae”-elv jegyében: „Mindez azért bír nem múló jelentőséggel, mert valamennyi bemutatott esetben ott rejlik az üzenet: azok az erők, amelyek az egyén sorsát a központi hatalomhoz láncolták, nem csekély mértékben befolyásolhatóak a kisebb közösségi szerveződés szintjén kidolgozott, autonóm testület felügyeletével és közbenjárásával végrehajtott stratégiák segítségével.” (175. o.)

Cziráki Zsuzsanna könyvéről – a rendkívül nagy lehetőségeket magában rejtő források tükrében – elmondható, hogy az egy tovább folytatódó, kiterjedt kutatás kezdő lépcsőjét jelenti, amit remélhetőleg további, hasonlóan figyelemfelkeltő tanulmányok, monográfiák követnek.

Illik Péter